

A JOG LEHETŐSÉGEI A CSALÁD VÉDELMERE

SCHANDA BALÁZS
egyetemi docens (PPKE JÁK)

Az új Alaptörvény (ahogy a korábbi Alkotmány is) világossá teszi, hogy az állam a házasság és a család védelmére köteles. Az Alaptörvény életközösségnek nevezi a házasságot, és hitet tesz a család, mint alapvető érték mellett. Gyakran úgy tűnik, az értékel-kötelezettség megmarad az ünnepélyes deklarációk szintjén, a jog szinte tehetetlenül szembesül a közösségeket szétbontó társadalmi folyamatokkal. Az állam azonban nem mondhat le arról, hogy az Alaptörvény értékrendjét közvetítse, ami átfogó politikát és jogalkotást igényel. A gazdasági kérdések, a közoktatás-köznevelés vagy a média szabályozása mellett a családjogi szabályok is lényeges kérdéseket vetnek fel. Az alábbiakban az aktuális, megújuló alkotmányjogi keretek rövid áttekintése után két kísérletről szólok, melyek arra szolgálhatnak példaként, hogy evidensnek tekintett jogintézmények miként kérdőjelezhetőek meg: a helyzet, amiben élünk, arra hív, hogy vállaljuk a kísérletezés bátorságát, hiszen nincs sok időnk – legyen szó környezetvédelemről vagy embervédelemről. Kell tehát a bátorság, hogy új, talán szokatlan jogi megoldásokat keressünk a család védelmére is.

1. Új alkotmányjogi keretek

Az új Alaptörvény mind az ünnepélyes deklarációk, mind a konkrétabb rendelkezések szintjén arra törekszik, hogy a család intézményét a korábbinál erőteljesebb védelemben részesítse.

A preambulum (nemzeti hitvallás) hitet tesz a család értéke mellett („Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet.”) A házasság és a család intézményének védelméről szóló cikk a korábbi szöveghez képest sajátos többletet tartalmaz: „(1) Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját.” (L) cikk (1) bekezdés) A szövegben megjelenő új elem a család reprodukciós szerepét hangsúlyozza – ennek elismerése fontos, mellette ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy a családnak önmagában megálló értéke is van, nem pusztán demográfiai, ahogy ezt a család-

dok védelméről szóló új törvény el is ismeri.¹ Érdekes, hogy az L) cikk (2) bekezdése külön említi, hogy „Magyarország támogatja a gyermekvállalást.” Ez a deklaráció nem kötődik sem a házasság, sem a család intézményéhez, azaz sajátos módon nem csak a házaspárok gyermekvállalásának támogatását jelenti.

A családot érintő, konkrétabb rendelkezésekre példa a gyermeknevelés figyelembevétele a közteherviselésben: „A közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulás mértékét a gyermeket nevelők esetében a gyermeknevelés kiadásainak figyelembevételével kell megállapítani.” (XXX. cikk) Ebből az következik, hogy az adórendszer kialakítása során tekintettel kell lenni az eltartott gyermekekre.

Több etikai parancs megjelenik a normaszövegben, így a közösségért való felelősség (O) cikk), a képességeknek és a lehetőségeknek megfelelő munkavégzés (XII. cikk), tulajdonból származó társadalmi felelősség (XIII. cikk), vagy a nagykorú gyermekek kötelezettsége arra, hogy rászoruló szüleikről gondoskodjanak (XVI. cikk (4)).

A családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény erőteljes elvi deklarációk mellett sarkalatos szinten rögzít néhány családjogi rendelkezést, és garanciákkal vesz körül néhány, a családot és a gyermekvállalást támogató jogintézményt.

2. A család és az iskola

Nem megkerülhető, aktuális, a család életét alapvetően érintő kérdés a közoktatási rendszer átalakítása. A köznevelési törvény az általános iskolát egész napos iskolává alakítaná.² Míg Nyugat-Európában az egész napos iskola a baloldali (extrém esetekben a családot az elnyomás meghaladott intézményének tekintő) oktatáspolitikai témája, meglepő módon hazánkban egy kereszténydemokrata oktatáspolitikai műhely javasolja. A javaslat nem titkolt célja, hogy a csődöt mondott család helyett a nevelés szerepét minél nagyobb részben átvegye az állam, az állami iskola. Ugyanakkor le kell szögezünk: a nevelés joga a szülőké, melyet az emberi jogi dokumentumok és az alkotmányok egyaránt elismernek.³ Lehet helyzet, ahol a család számára az egésznapos iskola segítség, azonban sem kötelezővé, sem főszabállyá tétele nem fogadható el. XIII. Leó pápa a *Rerum novarum* kezdetű enciklikában így ír a család és az állam viszonyáról: „Azt akarni tehát, hogy az államhatalom a család benső viszonyaiba is behatoljon, súlyos és ártalmas tévedés. Igaz ugyan, hogy rendjén való, ha a végső nyomorban, amikor a család igen nehéz helyzetben van, abból kiutat nem talál, és helyzetet semmilyen módon nem képes maga megoldani, az állami segítség lép közbe, hiszen minden egyes család része az államnak. [...] Amikor tehát a szocialisták a szülők gondviselését mellőzve az állam gondviselését sürgetik, a természetjog ellen vétnek azzal, hogy megbontják a családi szervezetet.” (RN 11)

Természetesen az iskola is nevelhet: az egyházi iskola ezt intézményes formában is teszi. Azonban az egyházi iskola a szülők megbízásából nevel, és az egyház rendelkezik érvényes etikai mondanivalóval. Az állami iskola oktatási, és nem nevelési intézmény – persze a pedagógus, mint személy, ebben az iskolában is nevel, az államnak azonban nincs

¹ 2011. évi CCXI. tv. 1. § (1) bekezdés

² A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. tv. 27. § (2)

³ Alaptörvény XVI. cikk. (2). A nevelés jogának természetjogi alapjairól: Wolfgang WALDSTEIN: *A szívébe írva. A természetjog mint az emberi társadalom alapja*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 161.

nevelési mandátuma, hiszen nincs átfogó etikai nézetrendszere. Természetes, hogy a nemzeti alaptanterv az oktatási elemeken átszűrt nevelési funkcióval is bír, ugyanakkor a nevelési funkció előtérbe helyezése veszélyeket is hordoz, hiszen a nevelés mögötti értékrendet a szülők helyett az adott oktatáspolitikai kormányzat értékrendje alapján rendezzi. Az iskolarendszer alakítását nem lehet egy adott – vélt vagy valós – probléma köré rendezni. Egyesek számára a gyermek elhelyezése megoldandó gond, így az egész napos iskola javítja munkaerőpiaci helyzetüket. Azonban – ha bizonyára kisebbségben is – mégis vannak olyan családok, ahová az édesanya, a testvérek hazavárják az iskolás, óvodás gyermeket. Az esélyegyenlőség karikatúrája lenne az, ha az otthon érzelmi biztonságától megfosztanánk azokat a kisiskolásokat, akiknek délutánonként megadatna ez, azon az alapon, hogy a kiegyensúlyozott, védett, egészséges otthoni környezet nem adatik meg mindenkinek. (Hasonlóan nem családbarát felvetés az óvodai nevelés kötelezővé tétele három éves kortól.⁴) A szubszidiaritás elve azt tanítja, hogy „amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt a hatáskörükből kivenni és a közösségre bízni tilos; éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és bennerejlő erejénél fogva segíteni – szubszidiálni – köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat” – így XI. Piusz pápa a *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikájában. A szubszidiaritás a társadalomelmélet szilárd és örökérvényű elve. A nevelésre vonatkoztatva: a nevelés elsőrendűen a szülők joga és kötelessége. Ha az állam e hatáskört elvonja, az oktatási időn kívül is igényt tart a gyermekek nevelésére, akkor a szülők jogát sértheti, akkor is, ha egyes sértettek megkönnyebbüléssel fogadnák a lehetőséget. Az oktatáspolitikának és a családpolitikának arra kellene törekednie, hogy a szülőket, családokat segítve, minél többen valóban alkalmassá váljanak a szülői hivatásra. Csak a család segítése és nem a helyettesítése (rosszabb esetben ellensúlyozása) lehet elfogadható cél. A szülői szerep programszerű átvétele azonban sem a szubszidiaritás elve alapján, sem alapjogi szempontból nem lenne elfogadható. A közoktatás nem alakítható át közneveléssé. A nevelés joga a szülőké, a nevelés tekintetében az iskola csak a szülők megbízottja. Erdő Péter bíboros a következőképpen fogalmazott: „A szubszidiaritás egyik jelentős területe a nevelés. A Katolikus Egyház társadalmi tanítása szerint a nevelés kötelessége és joga elsősorban a szülőket, a családot illeti. Amit ők nem tudnak ellátni, abban kell, hogy segítségükre siessenek a nagyobb közösségek, sőt az állam is. Ésszerű tehát, ha egy bonyolultabb társadalomban, ahol már fiatal korban, szervezett keretben sok ismeretet kell átadni, akár kötelező közoktatás is működik. Ám a szabadidő, a testi-lelki gazdagodás, a nevelés sok más feladata, a gyerekekről való szociális gondoskodás csak akkor terheli az államot, ha azt az egyes családok nem tudják ellátni. Ebben a tekintetben

⁴ A 2011. évi CXCV. tv. 8. § (2) szerint „A gyermek abban az évben, amelynek augusztus 31. napjáig a harmadik életévét betölti, a nevelési év kezdő napjától legalább napi négy órában óvodai foglalkozáson vesz részt.” A kötelező óvoda alól a gyermek öt éves koráig a jegyző a szülő kérelmére és az óvodavezető, valamint a védőnő egyetértésével, a gyermek jogos érdekét szem előtt tartva adhat felmentést, ha a gyermek családi körülményei, képességeinek kibontakoztatása, sajátos helyzete indokolja. Az új törvény tehát főszabályá tette a kötelező óvodai nevelést.

tehát az is előfordulhat, hogy valahol az állam segítő szándékkal olyan szolgáltatásokat bocsát az erre rászorulóknak rendelkezésére, amellyel mások nem kívánnak vagy nem kénytelenek élni. Ez is a legitim lehetőségek közé tartozik.”⁵ Helyénvaló tehát, ha az állam segíti a családot, de nem veheti át a nevelés feladatát – és így a délutáni időt – azoktól a családoktól, akik erre nem tartanak igényt. Természetesen látjuk azt, hogy a családokat nyomasztó terhek milyen sérüléseket okoztak (a *Rerum novarum* születése idején a családi közösség a nagy többség számára még biztos alapot jelenthetett). A szülők felelősségét azonban nem rontja le az, ha nem tudnak e felelősséghez felnőni, és a nevelés terhet a nagyszülőkre, az óvodára, iskolára vagy a televízióra bízják. A szabályozás alapja azonban nem lehet a sérült élethelyzetek nagy száma, vagy többségbe kerülése, hiszen ez az (esetleg kisebbségbe szorult) ép, és a nevelés feladatát ellátni képes családok jogait korlátozná. Amikor az iskola, az állam nagyobb részt kér a nevelésben, tudatában kell lennie annak, hogy – kényszerből – idegen területen jár. Csak ott vehet át feladatot, ahol valóban szükséges, és arra kell törekednie, hogy minél hamarabb visszaadhassa, az arra leginkább illetékeseknek. Félő, hogy a ’kötelező óvoda – egész napos iskola – kötelező etika oktatás’ a legjobb szándékokkal egy olyan struktúrát hoz létre, mely később olyan tartalmakat nyer, hogy éppen a szülőkkel szemben indoktrinálja a gyermekeket.

3. A családi választójog kérdése

A családi választójog kérdése váratlanul és előkészítetlenül jelent meg az új Alaptörvény előkészítéséről szóló vitában, és megkockáztathatjuk, nem meglepő, hogy az alkotmányozásban nem volt kellő bátorság, hogy a szempontok alapos ütköztetése híján vállalja az újszerű megoldást. Ugyanakkor a családi választójog – pontosabban az aktív választójog kiterjesztése a kiskorú állampolgárokra – több országban, különösen Németországban jelentős figyelmet és visszhangot keltett, melyre a jogtudomány is reflektált.⁶

A „családi választójog” fogalma persze pontatlan, hiszen nem a család lenne a választójog alanya: családi választójog helyett pontosabb a gyermekek szülei (vagy gyámjaik) által gyakorolt választójogáról beszélni. Eszerint a gyermek születésétől kezdve rendelkezne választójoggal, melyet kiskorúsága idején az ő nevében szülője gyakorolna. Azaz semmiképpen sem szülői választójogról lenne szó: a szülő többes választójoga nyilvánvalóan sértené a választójog egyenlőségének elvét. A származott, „képviselői” szülői választójog azonban más megítélés alá esne.

3.1. Érvek a születéstől érvényesülő választójog mellett

A választójog kiterjesztése mellett alapvetően kétféle érvet szoktak felhozni. Gyakorlati érv, hogy egy ilyen változás a társadalom fenntartható fejlődését segítené, a politikát arra

⁵ Elhangzott a KÉSZ VIII. Országos Kongresszusának zárásaként, az Országház Felsőházi Termében 2011. október 8-án. Forrás: Magyar Kurír.

⁶ Bővebben: SCHANDA Balázs: Családi választójog – alkotmányjogi képtelenség vagy a fenntartható demokrácia biztosítéka? *Magyar Jog*, 57. 2010/10. 608–611. A német irodalomból különösen FRANZ REIMER: Nachhaltigkeiten durch Wahlrecht? Verfassungsrechtliche Möglichkeiten und Grenzen eines „Wahlrechts von Geburt an”. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 2004. 322–339.

szorítva, hogy a jövő nemzedékek igényeit nagyobb mértékben vegye figyelembe. Elvi megfontolás, hogy ezzel a választópolgárok közössége közelebb kerülne, jobban egybeessen az állampolgárok közösségével, a néppel: az Alaptörvény B) cikkének (2) bekezdése szerint „a közhatalom forrása a nép”, a népszuverenitás birtokosa nem a nagykorú állampolgárok közössége, hanem valamennyi állampolgáré. A választójog történetének elmúlt kétszáz éve a választójog fokozatos kiterjesztésének története: míg az általános választójog a XIX. század derekán még abszurditásként hatott,⁷ ma ennek megkérdőjelezése elképzelhetetlen. Az általános választójog azonban ma sem általános: a legnagyobb – és legkevésbé indokolható okból – kirekesztett csoport éppen a kiskorúaké.

A képviseleti demokrácia alapja, hogy a választott képviselők a közösség egészének képviselésében járnak el. A magyar választási rendszer több eleme nem a választópolgárok, hanem népesség számához igazodik.⁸ Az előregedő választókerületekben élők szavazatának súlya kisebb kellene, hogy legyen, mint azon honfitársaiké, akik olyan választókerületben élnek, ahol a kiskorú népesség aránya nagyobb – már amennyiben érvényesülne a törvény előírása, és a választókerületek lakosság száma között nem lennének alkotmányosan indokolhatatlan különbségek.⁹ A képviselő a nép, és nem a választópolgárok képviselője: míg az előbbi közösség absztrakt, az utóbbi mindig konkrét, megdönthetetlen vélelem, hogy a választói névjegyzékbe felvettek rendelkeztek egy választás napján választójoggal (ha közben néhány száz fő elveszíti választójogát – pl. meghal – az már a választójogosultak számát, ami többek között az érvényesség mércéje, nem érinti): négy év alatt pusztán népmozgás – halálozások és nagykorúvá válás – milliós változást okoz a választójogosultak között, azaz mire a lejár egy országgyűlési ciklus, többszáz ezer fiatal van, akik az adott képviselőkre még nem szavazhattak, míg a képviselők mandátuma mögött többszáz ezer olyan választópolgár szavazata is ott van, akik a legutóbbi választás óta elhunytak. Képviselőink ma is a polgárok közösségnek egésze érdekében kötelesek eljárni, beleértve a választójoggal nem rendelkezőket is. A nemzetnek, mint politikai közösségnek a kiskorú polgárok is tagjai, kirekesztettségük a politikai jogokból nem magától értetődő.

Jelenleg a kiskorúak képviseléséről a népesség egésze dönt. Ha erről saját szülei dönthetnének, az nyilvánvalóan felértékelné a szülői korosztály politikai súlyát. A szülői erőforrások elosztásának művészete (a politika) magától értetődően nagyobb súlytal – pontosabban: tényleges súlyuknak megfelelően – venné figyelembe a gyermeke-

⁷ Az 1848-as választójogi törvény vitájában Kossuth éppen azért állt a választójog feltételül megszabott fél jobbágytelek helyett a negyed jobbágytelek mellé, mert „A kerületi ülésben a konzervatív Paczolay neveltségessé akarván tenni a szabadelvéket, gúnyos mosollyal közbekiáltott, hogy ő a suffrage universelt fogja indítványozni.” (HALÁSZ Imre: A parlamenti probléma 1848-tól napjainkig. *Nyugat* 1912/7.) Az általános választójog tehát még neveltség tárgya volt.

⁸ Így a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 2010. évi L. tv., illetve a 1997. évi C. törvény (Ve.) 9. § (1) bekezdés, 101. §. Ezzel szemben a szavazókörök meghatározásánál már a választópolgárok számát kell figyelembe venni. Ezzel szemben az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. tv. (szemben a korábbi szabályozással) 4. § (2) c) azt írja elő, hogy a választókerületek meghatározásánál a választásra jogosultak száma legyen megközelítőleg azonos.

⁹ 22/2005. (VI. 17.) AB hat. A határozat választókerületek egyenlő kialakítását alkotmányos követelménnyé teszi, a választópolgárok számának figyelembe vételét írva elő, ugyanakkor nem reflektál arra a kérdésre, hogy a Ve. a lakosság megközelítően egyenlő számát írja elő, ami eltérhet a választópolgárok megközelítően egyenlő számától.

ket, illetve azokat, akik a kiskorú gyermekek érdekeinek jogos kifejezői, azaz a szülőket. Ez a döntéshozatalt jövőorientáltabbá tenné, legyen szó a közterhek elosztásáról, a humán közszolgáltatások fejlesztésének súlypontjairól, a környezetvédelemről, vagy az államadósság következő nemzedékek számlájára történő növeléséről. A népesség etnikai arányainak változása gyorsabban érné el a választópolgárok közösségét: az életkori okokból jelenleg választójoggal nem rendelkezők átlagosan egy évtizeden belül egyébként is választójogot szereznének – ez a tény azonban semmilyen formában nem válhat szemponttá a kiskorúak választójogával kapcsolatos gondolkodásban.

3.2. Gyakorlati lehetőségek

A választójog képviselettel történő gyakorlása számos gyakorlati kérdést vet fel: a felmerülő aggályok is gyakran ilyen problémákat boncolnak, lehetetlennek minősítve a reformot. Elvi kérdéseknek azonban nem lehet gyakorlati akadály. A választójog körében – ahogy azt az elmúlt években a külképviseleti szavazás kérdéseivel kapcsolatban láthattuk – az elvi alapokon meghozott döntések gyakorlati megvalósítása megfelelő törvényi szabályozással megoldható (ha az adott esetben talán nem is a legegyszerűsebb megoldást választotta a törvényhozó).

A kiskorúak képviseletében a szülők (illetve a gyámok) gyakorolhatnák a választójogot. Nyilvánvalóan szabályozni kellene, hogy a szülők között hogyan oszlik meg a választójog. Lehetséges megoldás a nagykorúak szavazatának általános megduplázása, míg a gyermekek után minden szülő egy-egy szavazatot adhatna le, de elképzelhető az is, hogy a gyermekek után mindkét szülő fél-fél szavazattal rendelkezzen. További lehetőség, hogy a szülő között választásról választásra változik az, hogy melyikük gyakorolhatja gyermekük után a választójogot, vagy a szülők megállapodása és nyilatkozata lehetne irányadó (ahogy az Európai Parlament képviselőinek választásakor a több tagállamban választójoggal rendelkezőknek nyilatkozniuk kell, hogy mely országból küldenek képviselőket az Európai Parlamentbe). A szülői felügyelet szünetelése vagy megszüntetése a szülőt kizárná a választójog gyermeke után történő gyakorlásából. Mivel az intézeti gyámok vonatkozásában sem áll fenn a kvázi-szülői élethelyzet, így az ő esetükben sem jön számításba a választójog gyakorlása (esetenként több száz) gyámoltjuk vonatkozásában. A kiskorúak jelenleg választójogi szempontból homogén csoportot alkotnak: valamennyien kiskorúságuk miatt nem rendelkeznek választójoggal. Természetesen lehetnek közöttük olyanok, akik 18. életévük után sem válnak (mai polgári jogi fogalmaink szerint) cselekvőképessé, azonban adott esetben egy gyengeelméjű kiskorú kiskorúsága és nem egészségügyi állapota miatt nem rendelkezik választójoggal. Kiskorúsága alatt szülője gyakorolhatja nevében választójogot, nagykorúvá válása után, ha cselekvőképességet kizáró gondokság alá kerül, gondnoka nem. A gondnok és a gondnokolt közötti viszony jellege jogi szempontból (is) eltér a szülő-gyermek viszonytól (akkor is, ha épp a szülőből válik gondnok). A család intézményét az Alkotmány – és emberi jogi dokumentumok sora – védi. Míg a gondnoknak alapvetően magánjogi kötelezettségei vannak, addig a gyermekek és a szülők jogai alapjogi védelmet élveznek.

A kiskorúság 18 éve jogi szempontból tagolt. Alapvetően más a helyzete a 16. életévét betöltött munkavállalónak, aki személyi jövedelemadó fizetésével is kiveszi a részét a

közteherviselésből, mint egy újszülöttnek. A cselekvőképesség, vagy a vétőképesség életkori szabályai változhatnak, ahogy a választójogosultság (legalábbis az aktív választójog) életkori szabályai sem egyszer s mindenkorra adottak. Adófizetők kizárása a politikai képviseletből a jelen gondolatmeneten túlmutató aggályokat vet fel.

3.3. Elvi kérdések

A szülő nyilvánvalóan, és az Alaptörvény által is védett módon, sajátos kapcsolatban áll gyermekével. A magánjog a szülői jogokat széles körben elismeri, így vagyoni döntések vonatkozásában, de kétségbevonhatatlan a szülő joga a gyermek identitásának (vallási vagy nemzetiségi önazonosságának formálása) alakítása során is.

A családi választójogról szóló vitákban a választások személyes jellege gyakran visszatérő elem. Ugyanakkor a választójog személyessége – szemben a titkossággal – nem szerepel az Alkotmányban rögzített alapelvek között. A szavazatok leadásánál nincs szó semmiféle olyan döntésről, amely – a házasságkötéshez hasonlóan – annyira az intim- vagy privátszférában gyökerezne, hogy azt kizárólag a jogosultság birtokosa gyakorolhatná. Kérdés, hogy a személyesség követelménye kellő súlyú érv-e arra, hogy a népesség ötödét a választójog gyakorlásából kizárjuk. Azaz voltaképpen a választójog ténylegesen általánossá tétele érdekében kellene új egyensúlyt teremteni a különböző választójogi alapelvek között.

A választások közvetlenségének alapelve tiltja, hogy a választó döntése és a képviseleti szerv létrejötte között egy további, a képviseleti szerv összetételét alakító akaratú döntés álljon. A „családi választójog” által a gyermek választási döntését szülein keresztül hozza meg; ezt nem követi további döntés. A képviselő által leadott szavazat a közvetlenség szempontjából nem aggályos (a személyes joggyakorlás követelményét szempontjából vet fel kérdéseket).

Az ellenérvek leggyakrabban a választójog egyenlősége szempontjából láttatják kihívásnak. Valójában a választójog egyenlőségét a gyermekek szülők által gyakorolt választójoga nem érinti – szemben az eredeti szülői választójoggal, ami a gyermekek számához igazodva többlet-szavazati jogot adna a szülőnek. A származékos (képviselőként gyakorolt) szülői választójog esetén azonban a kiskorú marad a választójog jogosultja. A gyermek vagyoni jogaival kapcsolatban fel sem merül, hogy a szülői képviselet azt jelentené, hogy a gyermek jogai voltaképpen szüleit illelnék meg, sőt, az állam a gyermek vagyoni jogait bizonyos esetekben szüleiével szemben is védi. Való igaz, hogy a gyermek és a szülő vagyona jobban megkülönböztethető és elkülöníthető, mint két szavazólap, melyet ugyanazon személy tölt ki, azonban az elvi lehetőség itt is megmarad arra, hogy a szülő másként él saját szavazatával, mint a gyermeke nevében leadott szavazattal. A választás (választási szervek irányában érvényesülő) titkossága révén erre nem derül fény.

3.4. Továbbgondolásra

A kiskorúak választójogának kérdése nem lehet tabu: a kérdést lesöpörni, nem létezőnek tekinteni döreség. Ugyanakkor a vita téje ma nyilván nem az, hogy Magyarország, elsőként a világon emelje be a kiskorúakat a választójogosultak közé. A tét inkább a közgondolkodás nyitottabbá tétele, mint egy, a közeli jövőben ténylegesen bevezethető jogkiter-

jesztés előkészítése. A kiskorú népesség politikai képviselete létező, jogosan felvethető kérdés: a választójog ma sem általános. Az általánosság nagy tömeget érintő korlátozását kellő érvekkel kell(ene) alátámasztani, hiszen az merő formalitás, hogy ma az Alaptörvény zárja ki a kiskorúakat (a választás napján külföldön tartózkodók – néhány ezer fő – választójogosultak közé történő beemelése érdekében a törvényhozó szinte bűvészműtárványt követett el). Adott esetben jó okunk van arra, hogy a normaszöveg mögötti evidenciát megkérdőjelezzük – ahogy a „mindenki, a nőket kivéve” fordulat is csak kétszavas, szinte lényegtelennek tűnő, de a mából nézve abszurd evidencia volt a népképviseleti rendszerek hajnalán. A legfontosabb ellenérv nem tűnik megalapozottnak: a gyermekek szülei, mint képviselők által gyakorolt választójog nem a választójog egyenlőségének elvét sérti, hanem a személyes joggyakorlás követelményének megváltoztatását igényelné. A választójog újragondolása egy új, generációk közötti társadalmi szerződés kialakítását jelenthetné (akár a „nemzeti hitvallást” konkretizálva) olyan jövőorientáltságot intézményesítene, amire a demokratikus közösségnek égető szüksége lenne.

4. A szövetségi házasság: egy amerikai kísérlet tanulságai

Az elmúlt néhány évtized családjogi jogalkotását követés jellemezte. Az örökbefogadás szabályozásának újragondolása, a biológiai és a jogi apaság-anyaság elválasztása, melyet a mesterséges megtermékenyítés vet fel, az élettársi kapcsolatok jogi helyzetének változása – valamennyi kérdés a társadalmi változásokra, vagy az orvostudomány (etikai szempontból néha aggályos) fejlődésére reagál. Kérdés, hogy a családjog megelégedhet-e a konfliktusrendező szereppel. Az Alaptörvény, illetve a családok védelméről szóló sarkalatos törvény is kiemeli a házasság intézményének meghatározó voltát. Egy konferencián felvettem, hogy „Most, hogy a házasságon kívül az állam már a párkapcsolatok egész sorát jogi elismerésben és védelemben részesíti (anélkül, hogy erre az Alkotmányból kötelezettsége fakadna), feltehető az a kérdés is, hogy a fellazított házasság intézménye mellett nem lenne-e indokolt egy olyan házasság-forma ismételt bevezetése, melynél a házasság főszabályként nem, vagy csak egészen kivételes esetekben bontható fel – legalább az egyik házias fél vétkes magatartásához, vagy csak hosszabb különéléshez kötve a bontás lehetőségét. A jegyesek választhatnának: felbontható vagy felbonthatatlan házasságot kívánnak kötni.” Utóbb szembesültem azzal, hogy mások, máshol ezt a javaslatot már megfogalmazták.

4.1. A stabilitás közérdek

A család stabilitása az állam számára sem közömbös, ahogy az sem, hogy polgárai házasságban, vagy élettársi viszonyban élnek-e: nem jogosult arra, hogy az utóbbi szabadságát korlátozza, azonban védenie az Alkotmány, illetve az Alaptörvény alapján a házasságot kell, ami azt is jelenti, hogy nem tehet egyenlőséget a házasság és az élettársi kapcsolat közé.¹⁰ Míg az állam korábban csak a házasság intézményét ismerte el,

¹⁰ 154/2008. (XII. 17.) AB; A stabil családi kapcsolatok értéke a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény számára is kiindulópont.

mint párkapcsolatot, mára az azonos neműek bejegyzett élettársi kapcsolatával, az azonos neműek és a különeműek de facto, valamint nyilvántartásba vett élettársi kapcsolatával ma már hatféle párkapcsolat jelenik meg a magyar jogban.

A házasság civiljogi szabályozása elsőként a francia Code Civilben jelent meg, majd a nyugati világban mindenütt kikerült az egyház – az adott országban meghatározó felekezet – joghatósága alól. A házasság jogi fogalma ugyanakkor az elmúlt évtizedekben is sokat változott és ma sem egységes: elképzelhető, hogy valaki még úgy kötött házasságot, hogy a kötelék csak vétkeességi elven volt felbontható, és időközben megnyílt az egyszerűbb bontás lehetősége. A különböző európai országok polgáira vonatkozó házassági jogi szabályok között ma is lényeges eltérések vannak.

4.2. Többféle (polgári) házasság?

Az állam által elismert párkapcsolatok köre más irányban is bővíthető lenne, ahogy az – inkább kísérleti jelleggel – egyes amerikai államokban megtörtént. Az állam által házasságként elismert kapcsolat egységességének oldása már 1945-ben felvetődött a francia törvényhozásban. Az akkori javaslat a korábbi és a későbbi állami házasságjog párhuzamos, választható hatályát kínálta volna fel. A javaslat Henri Mazeaudtól¹¹ származik, aki szerint a házasságok és a családok instabillá válása a könnyen felbontható házasságokra is visszavezethető, így a házasulandóknak fel kell kínálni a lehetőséget, hogy olyan házasságot kössenek, amit nem lehet felbontani – tulajdonképpen a korábbi és a későbbi állami házasságjog párhuzamos, választható hatályát kínálta volna fel. A javaslatból nem lett törvény Franciaországban.

Az Egyesült Államokban a 90-es években e világháború utánihoz hasonló javaslatokkal indult mozgalom a házasság intézményének megerősítésére: ez a „covenant marriage”, azaz a szövetségi házasság. Az állami házasságjogot ismerő államokban¹² lehetséges házasság-formák gyarapításában Louisiana vállalt úttörő szerepet. A louisianai kísérlet társadalmi kihívásokra keresett választ. A kezdeményezők jellemzően erősen konzervatív protestáns gyülekezetek tagjaiként arra törekedtek, hogy szembeszálljanak a társadalmi folyamatokkal, megerősítve a házasság és a család intézményét. Bár a válások száma az Egyesült Államokban a hetvenes évek óta inkább csökken,¹³ mint növekszik, a házasság és a család stabilitásának kérdése meghatározó társadalmi problémaként is jelentkezik. A „covenant marriage”, azaz a szövetségi házasság fogalma bibliai alapon nyugszik, hiszen már az Ószövetség szövetségnek nevezi a házasságot, ugyanazt a kifejezést használva, mint az Isten és a választott nép közötti kapcsolatra (Mal 2,14).

A Louisianában 1997-ben született törvényt később Arkansas és Arizona is követte, bevezetve a kétféle házassági rendet. Több más államban is megjelent ilyen törekvés,

¹¹ Henri MAZEAUD et al.: *Leçons de droit civil: la famille*. Párizs, Laurent Levenuer, 71995. bk. 1, vol. 3, no. 1415, II. rész, 654–655.

¹² Számos ország ma sem alkalmaz egységes házasságjogot, hanem e kérdést a vallási közösségekre bízta, így a különböző vallású polgárok eltérő vallási joguk szerint köthetnek házasságot, ahogy a házasság esetleges felbontására, vagy érvénytelenségének megállapítására is a vallási jog az irányadó.

¹³ Steven L. NOCK – Laura Ann SANCHEZ – James D. WRIGHT: *Covenant marriage. The movement to reclaim tradition in America*. New Brunswick, New Jersey–London, Rutgers University Press, 2008. 5.

azonban törvény nem született belőlük.¹⁴ A törvény közvetlen előzménye Louisianában egy 1995-ös alkotmánymódosítás volt, mely eltörölte a huszonnégyszéves feletti gyermekek köteles részi örökrészenek védelmét.¹⁵ Az intézkedés elsősorban a korábbi házasságból származó gyermekeket sújtotta, minthogy a válás következtében ők idegenedhettek el az örökhagyó szülőtől. A másik közvetlen ok egy liberális bontási szabályozás életbelépése volt, ami a válásokat könnyítette.

A szövetségi házasság három ponton tér el alapvetően a ma általánosnak nevezhető házasságtól. Egyrészt kötelező felkészítő konzultáció előzi meg, másrészt a felek jogi kötelezettséget vállalnak arra, hogy ha a házasság válságba kerül, minden elvárható lépést megtesznek, hogy megőrizték a kapcsolatot, végül pedig a válás feltételei erősen korlátozottak: vagy a felek egyikének vétkes magatartása vagy két év különélés szükséges a házasság megszűnéséhez.

Kritikaként fogalmazódott meg, hogy a szabályozás a házasság intézményét megbontva kettős rendszert vezet be, és az ilyen házassági pluralizmus veszélyeket rejt magában. Míg az eredeti cél a házasság megerősítése volt, felmerülhet, hogy vajon miért ne lehetne három vagy még többféle házasság, amelybe akár már a homoszexuálisok kapcsolata is intézményi szintre emelkedhetne, vagy a többnejűség is helyet kaphatna. Egyesek ezt is csúsztató lejtőként jellemzik, ami semmiképp sem tekinthető a reformerek eredeti céljának. Ugyanakkor, amennyiben a házasság, mint szerződés lebeg a törvényhozó szeme előtt, úgy is felfogható, hogy felek szerződési szabadságának körébe tartozik, hogy közösen meghatározzák: milyen jogokat és kötelezéseket kívánnak vállalni, hogyan kívánják szabályozni a szerződés megszűnését.¹⁶ Ha a házasság felbontását – alapjogi szemmel – az önrendelkezési jog gyakorlásának tekintjük, úgy szintén felmerülhet, hogy e jogról miért ne mondhatna le önkéntesen a házasságot kötő személy. Más szempontból ugyanakkor felvethető, hogy a szabályozás számolhat-e azzal, hogy egyes házasságokat eleve azzal a feltevéssel kötnek meg, hogy bizonyos feltételek bekövetkezése esetén (pl. ha elhidegülnek egymástól) a felek elválnak. A házasság lényeges elemének tűnik, hogy a felek (legalább a házasságkötéskor) élethosszig tartó kapcsolatra törekedjenek.

A szabályozás bevezetése óta Louisianában valójában kevesen – a házasságot kötők mintegy 2 százaléka – élnek a szövetségi házasság lehetőségével. A csekély érdeklődés mögött részben a hatóságok közömbössége, részben a lehetőség ismertségének hiánya áll – többen nyilatkoznak akként, hogy megfelelő tájékoztatás esetén éltek volna a lehetőséggel. A rendelkezésre álló adatok szerint az erősen vallásos közegekben élők körein kívül az új lehetőség alig talált érdemi fogadtatásra. Úgy tűnik a kutatásokból, hogy a há-

¹⁴ Ilyen tartalmú törvény javaslat került Alabama, Kalifornia, Colorado, Georgia, Indiana, Iowa, Kansas, Maine, Maryland, Michigan, Minnesota, Mississippi, Missouri, Nebraska, New Jersey, Új-Mexikó, Ohio, Oklahoma, Oregon, Dél-Karolina, Tennessee, Texas, Utah, Virginia, Washington, Kelet-Virginia, Wisconsin törvényhozása elé. Peter HAY: The American "Covenant marriage" in the Conflict of Laws. In: John Jr. WITTE – Eliza ELLISON (szerk.): *Conventant Marriage in Comparative Perspective*. Michigan–Cambridge, U. K., Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids, 2005. 294.

¹⁵ A változtatás szerint csak a huszonnégyszévesnél fiatalabb illetve a cselekvőképtelen gyermekek köteles részi öröklése áll védelem alatt. Katherine SHAW SPAHT: The Modern American. In: WITTE–ELLISON i. m. 240.

¹⁶ Alan M. PARKMAN: *Good Intentions gone awry*, Lanham, MD., Rowman and Littlefield, 2000.; és Elizabeth SCOTT – Robert SCOTT: *Marriage as relational contract*. *Virginia Law Review*, 84. 1225–1334. Idézi: NOCK–SANCHEZ–WRIGHT i. m. 182.

zasságok sikere sem feltétlenül függ össze a házassággkötés formájával.¹⁷ Egy tanulmányban, amely arra vonatkozott, vajon a szövetségi házasságok sikeresebbek-e a hagyományos polgári házasságnál, úgy találták a szociológusok, hogy a határvonal nem itt, hanem a házasság előtt együtt élő és a házasság előtt együtt nem élő párok között húzódik. Azok a szövetségi házasságot kötők – túlnyomórészt vallásos közegben élő párok –, akik a házassággkötés előtt nem éltek együtt, fele olyan gyakorisággal váltak el, mint azok a hagyományos vagy szövetségi házasságot kötők, akik korábban életvitelszerűen együtt éltek. Bár a tanulmány mindössze tízéves időszakra tekint vissza, és kis merítéssel dolgozik, az eredmény legalábbis elgondolkodtató és további kutatásra biztat. A szövetségi házasságok eszerint nem jogi jellegük miatt tartósabbak, mint más házasságok, hanem azért, mert az ilyen házasságot választók életvezetése eleve tudatosabb.

Az új lehetőség bevezetése mégsem kudarc: a választás lehetősége hozzájárul ahhoz, hogy a házassággal kapcsolatos gondolkodás, társadalmi párbeszéd, a közösség felelőssége a házasságban élőkért erősödjön. Az amerikai vitában nagy szerepet kapott az, hogy a házasság válsága felmérhetetlen társadalmi költségekkel jár: az egyszülős családok szegénységi kockázata magasabb, a gyermekek kimutathatóan gyakrabban küzdenek tanulási nehézségekkel, fenyegetettségük (bűnözés, kábítószer) sokkal magasabb. Az afro-amerikai háztartások kétharmadában nincs férfi.¹⁸

Az is felmerült, hogy a hagyományos (pontosabban a könnyebben felbontható) házasságra rossz fényt vet, vagy gyanakvást hoz a szövetségi házassági bevezetése. Alighanem a kezdeményezők célja éppen az volt, hogy a szövetségi házasság kihívás és jel legyen. Aligha vitatható, hogy a gyermekvállalás és gyermeknevelés számára az az ideális, ha a gyermek saját szülei szeretetközösségében, családban nőhet fel: a család stabilitása közérdek. Nem csak a reprodukciós mutatók esnek, de a gyermeküket egyedül nevelők kiszolgáltatottsága, szegénységi kockázata is sokkal magasabb, mint a házasságban élőké, így az egész társadalom elsőrangú érdeke, hogy a gyermekek családba szülessenek, és családban nőjenek fel.

Nem paternalizmus, ha az állam – polgárai életvezetési döntéseit nem korlátozva – törekszik arra, hogy a házassággkötési kedvet erősítse, a házasságok fennmaradását előmozdítsa, és a családi létformát hathatós intézkedésekkel óvja és támogassa.

A házasság – mióta állami házasságjog létezik – az állam által meghatározott jogintézmény, azaz tartalmát nem a felek határozzák meg (legfeljebb néhány vagyoni kérdésben, illetve a névviselés vonatkozásában vannak korlátozott döntési lehetőségeik). A jogintézmény tartalmát, jellegét ugyanakkor a jogalkotó aktusai megváltoztathatják, és e változások (pl. a házasság felbontásának megkönnyítése) kihatnak azon házasságokra is, melyeket a korábbi szabályok hatálya alatt kötöttek meg. A magyarországi tapasztalatok is azt mutatják, hogy a válás lehetőségének bevezetése, majd könnyítése erőteljesen hatott a házasságok stabilitására, azaz e változásokat nem az élet kényszerítette ki, hanem

¹⁷ Susan L. BROWN – Laura Ann SANCHEZ – Steven L. NOCK – James D. WRIGHT: Links between premartial cohabitation and subsequent marital quality, stability, and divorce: A comparison of covenant versus standard marriages. *Social Science Research*, 35. 2006. 468.

¹⁸ Az összes gyermek 34%-a nevelkedik egyszülős háztartásban, azonban míg az ázsiai származásúaknál ez az arány csak 16%, a fehéreknél 24%, addig a spanyol ajkúaknál 40% és a feketéknél 67%. Egyes államokban több mint háromszoros az eltérés. A háztartás egyszülős jellege egyértelműen növeli a szegénységi kockázatot. <http://datacenter.kidscount.org/data/acrossstates/Rankings.aspx?ind=107>

fordítva: a törvényi lehetőségek hatottak az emberek magatartására, legyen szó a házasságkötés tudatosságáról, vagy a házasságban felmerülő válságok kezeléséről.¹⁹ A házassági kedv csökkenésében az is közreható, hogy a házasság komolysága (életre szóló döntés-jellege) elhomályosult.

4.3. Továbbgondolásra

A bemutatott amerikai kísérlet továbbgondolásra érdemes. Ha ott kevesen is választják a nehezebben felbontható házasságot, e kisebbség jel: önmagában a lehetőség kihívás, egy ideál felmutatása mindenki számára, anélkül, hogy kényszert jelentene, vagy bárki életvezetését korlátozná. Természetesen a katolikusok egyházuk belső joga szerint kötnék – felbonthatatlan – házasságot, és e jogukat az állam nem korlátozza, azonban más megközelítésben nem is ismeri el, hogy az ilyen, „komolyan gondolt” házasság alapvetően más jellegű életviszony, mint amit ma a családjog szabályoz. Ha az állam elindult azon az úton, hogy sokféle párkapcsolatot jogi elismerésben részesít (bejegyzett élettársi kapcsolat, azonos neműek és eltérő neműek de facto élettársi kapcsolata, valamint közjegyző által nyilvántartásba vett élettársi kapcsolata),²⁰ e kapcsolat – a felbonthatatlan házasság – sajátosságai is alapjogi elismerést érdemelhetne. A bejegyzett élettársi kapcsolat vonatkozásában az Alkotmánybíróság többségi határozata egy igen kis létszámú csoport esetében ismerte el, hogy kapcsolatuk jogi elismerése alapjogi szempontból indokolt – anélkül, hogy az azonos nemű párok tömegesen éljenek a felkínált lehetőséggel.²¹

A házasság intézményének szabályozása két, eltérő irányból közelíthető meg. A szabályozó számára kiindulópontot jelenthet a házasság társadalmi szerepe, az intézmény jelentősége a tágabb közösség számára. Másrészt a házasság a felek személyes autonómiájának kifejezése, melyet a felek szabad akarattal választanak és vállalnak. Az amerikai szabályozási kísérlet mögött az állt, hogy a törvényhozók alapvetően a házasság és a család intézményének, társadalmi helyzetének, védelmének megerősítésére törekedtek. Ugyanakkor azzal, hogy az állam választási lehetőséget kínál eltérő szabályozási „csomagok” között, a személyi autonómia számára is tágabb választási lehetőséget teremt. Megfordítva e logikát: a személyi autonómia tágítása, azaz, ha a házasságra lépők számára az állam többféle jogi keretet kínál, társadalmi haszonnal is járhat.

5. A jog felelőssége

A család védelme a jog és a jogász számára is feladat. A jog nem pusztán konfliktusrendező szereppel bír a család vonatkozásában – sőt e szerepe másodlagos. Egy, az igazságnak jobban megfelelő tételes jog kialakítása mellett nem mellékes az sem, hogy fel tud-e kínálni olyan megoldásokat a jog, melyek előmozdítják a család egységét, érdekeit és kibontakozását.

¹⁹ SZABÓ István: Az állami házasság megjelenése és a házasság felbonthatóságának kérdése. *Iustum Aequum Salutare*, IV. 2008/3. 49., 54.

²⁰ SZALAI Márta: A házasság és más együttélési modellek magánjogi tartalmának közeledése. *Iustum Aequum Salutare*, IV. 2008/3. 75–90.

²¹ 32/2010. (III. 25.) AB.